

16.3.2016

"אופקים חדשים" בעטה

בממסד עם קום המדינה. האם היא עדיין משפיעה על האמנות הישראלית

בשנותיה הראשונות של המדינה הם התנתקו מהממסד האמנותי כדי להמציא מחדש את האמנות הישראלית. תערוכה חדשה במשכן לאמנות בעין חרוד עוקבת אחר קבוצת "אופקים חדשים", ובודקת כיצד השפיעה על אמנים עכשוויים

[שני ליטמן](#)

הפגישה שהתקיימה בערב ה-22 באפריל 1948 בגן הילדים של משפחת גליקסברג ברחוב הס בתל אביב, היתה סוערת ומרה. חברי אגודת הציירים והפסלים כעסו על יו"ר האגודה, הצייר [יוסף זריצקי](#), על מחטף בלתי דמוקרטי בעליל שביצע בעניין הביאנלה בוונציה, והחליטו לזרוק אותו מהאגודה. זריצקי ניצל מידע מוקדם שהגיע אליו על האפשרות להציג יצירות מארץ ישראל בביתן האיטלקי בוונציה, ובמקום להביא את הבחירה בפני הצבעה של כלל האגודה, כנהוג, בחר בעצמו, לבדו, 17 ציירים ופסל אחד, שיציגו בתערוכה היוקרתית. זריצקי עצמו היה מודע למעשהו, אותו הגדיר במונחי הימים ההם, טרום הקמת המדינה, "לא ליגאלי". היה זה מעשה ראשון של עצמאות שסימן תפנית דרמטית בעולם האמנות הישראלי ואת המעבר מתפישה קולקטיבית לכזו שמעמידה בראש סדר העדיפויות את האיכות האמנותית. "ידעתי שאם אצטרך לכנס את האספה לא תצא התערוכה. כל אחד ידבר ולסיכום טוב לא נגיע", אמר בראיון שפורסם בידיעות אחרונות בשנת 1976.

זריצקי עצמו לא הגיע לישיבה בה הוחלט להדיח אותו. אבל האמן משה קסטל זעם על החלטת ההדחה והודיע בזמן הפגישה שהוא פורש מהאגודה. בסגנון פומפוזי ותנ"כי, כיאה לחשיבות המעמד, קרא קסטל "מי לאדוני אלי", ויצא בזעם מהאולם. בראיון לפרופ' גילה בלס, שנערך בשנת 1978, סיפר קסטל כי כמה ציירים נוספים יצאו בעקבותיו וחיזקו את ידיו. הפורשים הלכו לשבת רגע בקפה כסית ולחשוב מה עושים עכשיו. "דיברתי על כך שצריך ליצור קבוצה חדשה, שלא שייכת לאגודת הציירים... לקחתי נייר ורשמתי את כל אלה שישבו סביבי", סיפר קסטל. בבוקר בישרו לזריצקי על הפרישה. באותו לילה נולדה למעשה הקבוצה האמנותית החשובה ביותר בעשור הראשון של מדינת ישראל, קבוצת "אופקים חדשים".

האוצר הראשי יניב שפירא. התערוכה מסמנת גם את כניסתו לתפקידגיל אליהו

את סיפור הקמתה של אופקים חדשים מתארת החוקרת [גילה בלס](#) בספרה "אופקים חדשים – הולדת ההפשטה באמנות הישראלית", שראה אור לראשונה בשנת 1983, ובמהדורה מעודכנת ומחודשת בשנת 2014. לפני שבועיים נפתחה במשכן לאמנות בעין חרוד תערוכה היסטורית גדולה, "אופק חדש לאופקים חדשים", המבוססת על המחקר של בלס. את התערוכה אצרה בלס יחד עם דליה דנון ועם [יניב שפירא](#), המנהל החדש והאוצר הראשי של המשכן לאמנות, שהתערוכה גם מסמנת את כניסתו לתפקיד. זוהי סגירת מעגל, שכן התערוכה העשירית והאחרונה של הקבוצה כקבוצה, התקיימה אף היא במשכן, בשנת 1963.

ב-15 שנות קיומה הצטרפו אל אופקים חדשים אמנים שלא היו בגרעין המקורי שפרש מאגודת האמנים, כמו אריה ארוך ויצחק דנציגר, ואילו אחרים עזבו אותה. תחת שרביטו של המנהיג הבלתי מעורער שלה, יוסף זריצקי, פעלה הקבוצה, כפי שאומר שם ספרה של בלס, לפיתוח הסגנון המופשט באמנות הישראלית, או במובן רחב יותר – המודרניזם. בלס כותבת בספרה כי בעבודות שהציג זריצקי בשתי התערוכות הראשונות של הקבוצה, הוא הראה "את הכיוון העיקרי שלקראתו הלכה 'אופקים חדשים' – הכיוון של ההפשטה האל-צורנית". (INFORMEL) מי שלא יישר קו עם המהלך הזה, מצא את עצמו מחוץ לקבוצה, כמו מרסל ינקו שפרש ממנה ב-1956.

התערוכה בעין חרוד מציגה את הקבוצה המרכזית של אמני אופקים חדשים ומנסה להתחקות אחר השינויים שעברו על הקבוצה, באמצעות מחווה לתערוכות הגדולות שלה, כולל התערוכה האחרונה, שבה הוזמנו להציג גם ארבעה אמנים צעירים ומבטיחים דאז – [אורי לפשיץ](#), משה קופפרמן, [רפי לביא](#) ו**[יגאל תומרקין](#)**. לדברי שפירא, התערוכה היא הזדמנות ראשונה, לאחר עשרות שנים, להתוודע למערך הגדול והכולל של הקבוצה – לא באופן תיאורטי, אלא דרך מפגש עם העבודות עצמן. "התקבעו כל מיני מיתוסים סביב אופקים חדשים, אבל יש דורות שלא זכו

בכלל לראות אותם או לחקור אותם. זו תערוכה שיש לה פרספקטיבה לימודית-חינוכית וגם חברתית ופוליטית. בתוך התערוכה מהדהדות ומשתקפות כל החוויות הקיומיות של העשור הראשון של המדינה. גם בעולם האמנות המקומי שסער וגעש, וגם בפנייה לאמנות אוניברסלית ולא ישראלית, מופשטת ולא ריאליסטית. בנוסף, הם היו כולם אינדיבידואליסטים, והתערוכה מראה בעיקר את הניגודים ביניהם".

יוני גולד, "מתרחצות בירוק ובסגול", 2016. האמנות הישראלית צריכה לקבל יותר השראה מהמהלכים של אופקים חדשים יוני גולד

קצת יותר מחודשיים אחרי הפרישה המרעישה מאגודת האמנים, ב-2 ביולי 1948, כבר פירסמה הקבוצה החדשה גילוי דעת בעיתון "הארץ", בו הסבירה מדוע חבריה אינם משתתפים בתערוכה הכללית של אמני ארץ ישראל. היתה זו התערוכה הראשונה שאורגנה לאחר קום המדינה, והיא נפתחה ערב קודם בבית האמנים החדש ברחוב אלחריזי בתל אביב בנוכחות שרי ממשלה, שגרירים ואנשי צבא. הפורשים טענו שהתערוכה לא הולמת לדעתם את "רמת הציור הטוב בארץ". במקום זאת, אירגנו תערוכה משלהם, שנפתחה ב-9 בנובמבר 1948 במוזיאון תל אביב ונקראה "אופקים חדשים". מנהל מוזיאון תל אביב, ששכן אז עדיין בבית דיזנגוף בשדרות רוטשילד, ד"ר גמזו, אמר בפתיחת התערוכה, כפי שמצטטת בלס בספרה: "זוהי הפלגתה החשובה הראשונה של רפסודת המודרניזם אל חופי אהדתו והבנתו של הקהל. מי יתן ותגיע על נמל מבטחים!".

יוסף זריצקי ב-1981 אברהם חי

כמו בתערוכה הראשונה, גם בתערוכה הנוכחית בעין חרוד חולש ציור גדול של זריצקי על פני החלל, תלוי גבוה בקצה המסדרון המרכזי של המשכן שממנו יוצאים החדרים האחרים. הפעם זהו ציור מאוחר של זריצקי, משנת 1981, שנקרא "מחווה לגויה". בתערוכה הראשונה השתתפו, מלבד זריצקי, גם יוחנן סימון שהציג ציורים פיגורטיביים של סצנות חיים ארצישראליות, מרסל ינקו, יחזקאל שטרייכמן, אהרון כהנא, פנחס אברמוביץ', ז'אן דוד, משה קסטל, יעקב וכסלר, אבשלום עוקשי, רוברט בזר, אברהם נתון, אהרן גלעדי, צבי מאירוביץ', אביגדור לואיזדה והפסלים דב פייגין, משה שטרנשוס וקוסו אלול.

עולם התרבות הישראלי חיכה לאופקים חדשים בפניה. לאחר מעשה כה הפגנתי וגבה מצח, של פרישה מתוקשרת מהמיינסטרים תוך הצהרה על יסודו של מרכז חדש שיודע מה היא האמנות ה"נכונה", רבים תהו אם התערוכה תשקף תואם בין ההצהרות לבין המעשים. המשורר אלכסנדר פן תקף את הקבוצה במאמר חריף בעיתון "קול העם", וטען כי האופקים כלל אינם חדשים, שאין לה רעיון מרכזי וכי "השאיפה שלהם למודרניזם אינה נשענת על אידיאולוגיה חברתית". בעיתון "המשקיף" כתב אריה שנידרמן, "מה רב המרחק בין האופי הפשוט, הטבעי והבריא של הפועלים לבין אמנות מסובכת זו של אמנים אשר התרחקו באופן נפשי מחייו של איש האדמה, התעשייה והמלאכה". אבל סיומה בוברמן כתב, למשל, בעיתון "בשער" ב-1948 כי התערוכה "מסמנת נקודת מפנה בהיסטוריה של האמנות בארץ, כבר עכשיו ברור שהיא חשובה במיוחד לדור הציירים הצעיר."

לארי אברמסון דניאל צ'צ'יק

התערוכה בעין חרוד מתייחסת לאמירה הזאת, בחדר שבו תחת הכותרת "אופק חדש", מוצגים אמנים עכשוויים שעבודותיהם מתייחסות בדרכים שונות לאמני אופקים חדשים. בחלק הזה, אותו אצר שפירא, מציגים יונתן הירשפלד, יוני גולד, אירית חמו, בועז ארד, גל ויינשטיין, אביטל כנעני, שירה גפשטיין מושקוביץ, גלעד אפרת, רמי מימון ואביבית בלס. "לא באתי וביקשתי 'תעשו לי כהנא או זריצקי או שטרנשוס'", מבהיר שפירא, "ניסיתי לזהות אמנים שפועלים היום ומחפשים את השייכות שלהם למה שנקרא זהות ישראלית, לתולדות אמנות ישראלית. אני רק זימנתי אותם למרחב אחד של דור חדש שמתכתב עם דור קודם. ההתכתבות הזאת, הדיבור הזה דרך האמנות, זה מה שמייצר לתפישתי מסורת."

האמן יונתן הירשפלד, יליד 1979, מציג בתערוכה סדרת ציורים בגוונים ירקרקים האופייניים לציוריו של זריצקי, שנקראת "על הארץ", ונעשתה על גבי קטלוג של לארי אברמסון, שהודפס על עמודים של עיתון "הארץ" והופץ יחד עם העיתון. הירשפלד מתייחס בסדרת העבודות לביקורת

של אברמסון כלפי זריצקי, כפי שהובעה בסדרת העבודות שלו משנות התשעים, "צובה". אברמסון טען אז שכאשר זריצקי צייר את קיבוץ צובה, בשנות השבעים, הוא התעלם מהכפר הערבי שעל חורבותיו ישב הקיבוץ, וכך הפך מעשה ההפשטה הציורי לכלי פוליטי. "ההפשטה – אפילו יותר מהייעור, מהארכיאולוגיה, מהקרטוגרפיה – הייתה 'משטר הראייה' הישראלי האולטימטיבי, 'אמנות ההסוואה' שאפשרה לישראלים להיות עיוורים למציאות המתגרת מוסרית של הגירוש הפלסטיני (...). ובה בעת להישאר חברים נאורים בקהילת הקדמה המודרניסטית האוניברסלית", כתב אברמסון ב-2010 בכתב העת "מארב".

עבודות של אביגדור לואיזאדא, חיים קיוה, דב פייגין ויצחק דנצינגר משנות ה-50 בחלל התערוכה גיל אליהו

הירשפלד מבקש להתחבר מחדש לזריצקי ולעקוף את דור הביניים, עליו נמנה אברמסון, ושמרד באופקים חדשים. "זריצקי מייצג אמונה אבסולוטית בכוחו של הציור. הוא מצייר מופשט וחושב שהצופה יכול למשוך את ההון הרוחני שהוא הפקיד בציור ויכול לחוות חוויה. לארי הוא פוסט-מודרניסט, הוא לא מאמין בכוחו של הציור והוא ביקורתי. הוא חושב שזריצקי השתמש במודרניות ובהפשטה כדי לא לראות את העוול הפלסטיני. כשהקטלוג של לארי יצא, התכנים שלו הפכו בעצם למאמר ב'הארץ'. הוא השלים את המהלך של חוסר האמונה בציור, כי הקטלוג הוא האמנות. אני הפכתי את הקטלוג שלו למצע לציור שלי, כך ניהלתי דיאלוג גם עם לארי וגם עם זריצקי. התאמנתי במשך חודשים על ג'סטות זריצקאיות, ובסוף הפכתי את זה לדימוי חומרי ומלא תשוקה. זה היה תיקון קטן."

הציור המופשט, לדעת הירשפלד, הוא מוסרי יותר מאשר האמנות הפוליטית. "אם אתה עושה אמנות פוליטית, אתה אומר לצופים שלך שבעצם אין להם יכולת לקלוט ציור מופשט וצריך לחנך אותם. אתה אומר שתפקיד האמנות להעביר מסרים, שאתה יודע מה נכון ומה צודק ואתה תראה להם. אבל המופשט אומר לצופה, יש לך נפש שיכולה להגיב לחוויה רוחנית ואסתטית. זו עמדה מוסרית הרבה יותר תמירה. זו עמדה אמונית יותר. לא צריך להיות פוסט-מודרניסט ולחשוב שאנחנו זומבים."

את הדור שלו הירשפלד מאפיין כגרוע יותר אפילו מהדור של אברמסון, במובן של חוסר האמונה בכוחה של האמנות וביכולות הקליטה האסתטיות של הצופים. "יש יותר אירוניה, יותר פוסט-מודרניזם. את רואה היום בתערוכות שאנשים לא מאמינים בצופים שלהם. יש תערוכות שבכלל לא מאמינות שאמנות קשורה לרוח. חושבים שהאמנות היא רק שיח פריביליגי."

טריילר לסרט תיעודי העוסק באופקים חדשים – <https://youtu.be/955e4yPCjNw>

אברמסון עצמו שמח לגלות שהדור הביקורתי, שהוא משתייך אליו, נעדר מהתערוכה בעין חרוד. "מדעים שעד היום, דור שלם ואפילו שניים, לא ראו את אופקים חדשים במרוכז. התערוכה לא עסוקה בביקורת על אופקים חדשים אלא בהזדמנות להתבונן בהן, וזה מאוד מבורך. הביקורת של הדור שלי היא נחלת הכלל, היא בנאלית. היום כל ילד בגן יודע שהמופשט הוא אידיאולוגי והוא פוליטי והתנועות הגדולות של המופשט, האמריקאיות והאירופאיות והישראליות בעקבותיהן, מצד אחד הציעו דרך חדשה להסתכל על העולם, ומצד שני הציעו דרך חדשה לא לראות את העולם."

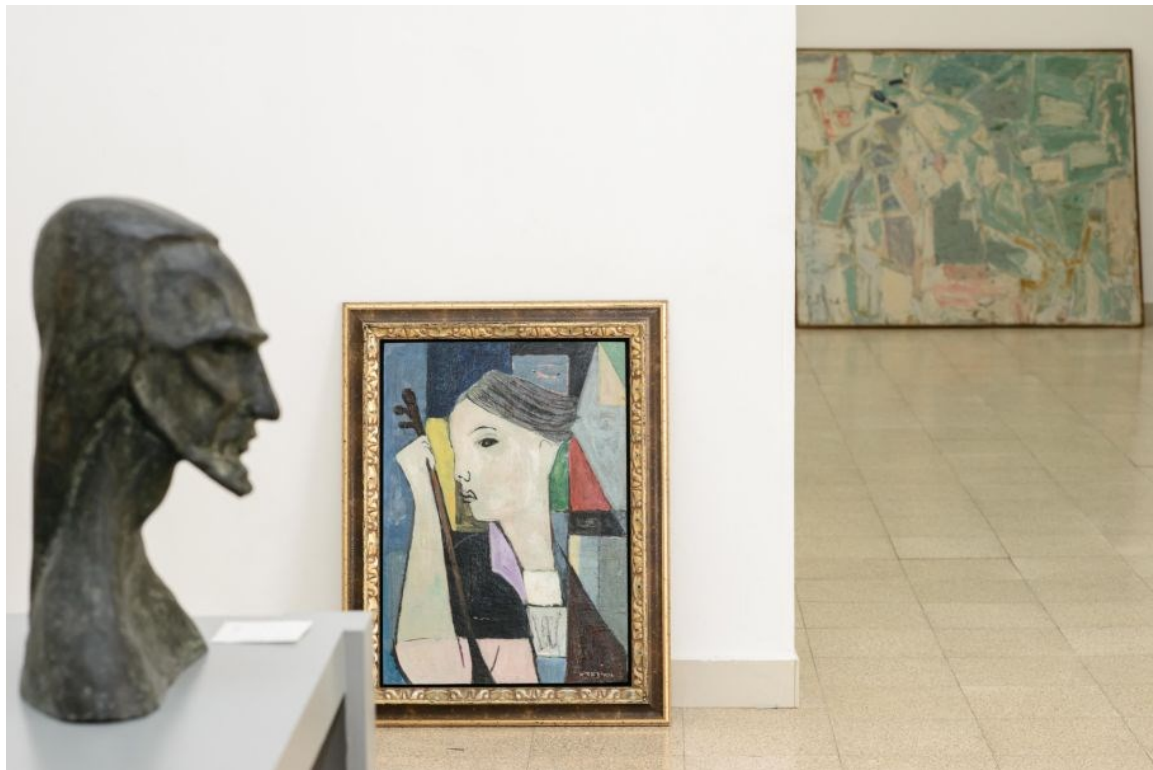
גם העמדה הביקורתית שלו, לדבריו, כבר עברה אבולוציה מאז סדרת ציורי צובה. "כשהתחלתי לעבוד על צובה, בעיני זו היתה תגלית לחשוף את האידיאולוגיה הפוליטית החבויה בתוך העמדה המודרניסטית של זריצקי. זה היה גם כלי עבודה. זה איפשר לי לחדד את העמדה שלי. אבל יש עמדות ביקורתיות שהן רדיקליות ונכונות לזמן, ואי אפשר לחזור עליהן. מעניין לראות איך תערוכה כזאת שמניחה את אופקים חדשים על סדר היום, תהיה משמעותית כלפי דור חדש של אמנים. לזריצקי נעשה עוול מסוים מבחינת התודעה. כשאני הייתי בן עשרים ומשהו, זריצקי היה גיבור-על של הציור הישראלי. במובן מסוים בגלל מה שאני עשיתי איתו, ועמדות ביקורתיות אחרות, אז לא ראו יותר את אופקים חדשים, אלא רק את הביקורת עליהן. אבל גם כשהייתי ביקורתי כלפי זריצקי, אמרתי בזמן אמת שגם העמדה שלי מן הסתם כרוכה בעיוורון כלפי ערכים אחרים שנמצאים בציור. הסדרה של יונתן הירשפלד במובן מסוים עושה לי מה שעשיתי לזריצקי. זה הסימפטום הכי בריא לתרבות חיה."

יונתן הירשפלד: "אם אתה עושה אמנות פוליטית, אתה אומר לצופים שלך שבעצם אין להם יכולת לקלוט ציור מופשט וצריך לחנך אותם"

אברמסון לא מסכים עם הירשפלד לגבי ההתעלמות של הדור הצעיר מהעקרונות שהציעו אופקים חדשים. "אמנים היום חוזרים לבדוק את השפות המופשטות. אפשר לחשוב על תולדות הציור במאה העשרים כסדרה היסטורית של חידושים, תחת הדגל של הקדמה והשאיפה לאיזה מדיום טהור. היום כשכל החידושים האלה מונחים באותה ערימת פסולת תרבותית, ופחות מאמינים בכוח המשחרר של הקדמה, אז יש יותר שהות לחטט בערימה ולמצוא דברים ולשאול,

למה זרקו את זה כל כך מהר. האמנים הצעירים היום פחות מאמינים בחידוש ובאוטופיה המודרניסטית, והם יכולים לשחק עם השרידים האלה."

בתצלום ששרד מהתערוכה השנייה של אופקים חדשים, נראית שורת האמנים הגברים עומדת מול הצלם – בהם שטרייכמן, כהנא, נתון וזריצקי, במבט בוטח ועמידה בטוחה. מאחוריהם מציצות שתי נשים עלומות, אולי בנות זוגם. באופקים חדשים היתה חברה אמנית אשה אחת בלבד – רות צרפתי שטרנשוס, שנישאה ב-1949 לפסל משה שטרנשוס, וכך צורפה לאופקים חדשים. אירית חמו, שמציגה בתערוכה עבודה שלה שמתייחסת לציור של אהרן כהנא, אומרת שהעובדה שלא היו נשים באופקים חדשים לא הפריעה לה כאמנית למצוא נקודות אליהן הצליחה להתחבר. עם זאת, היא מציינת את כהנא ואת ינקו כאוטסיידרים בתוך אופקים חדשים, ואומרת שאולי לכן מצאה בהם יותר עניין, כאשה. העבודה שלה שמוצגת בתערוכה היא רישום של פרט מתוך ציור של אהרון כהנא. "הפכתי את הדימוי לסוג של איקונה, והשכבתי אותה על הצד. זו פעולה חתרנית. זה כמו לדברר באופן אחר את המעמד ואת המקום. בעצם הפעלתי כוח על הדימוי". את העבודות שהיא יוצרת ביחס לאמני אופקים חדשים היא מדמה לרוחות רפאים של עולם האמנות. "יש לי הרבה רישומים על ניירות קופי, שאני מאפשרת להם לדהות וכך מייצרת משהו נראה-לא נראה. זה כמו לנבור בהיסטוריה או בארכיאולוגיה. אני מזכירה אותם, מביאה אותם לפרונט, וגם ממיתה אותם באיזשהו אופן. מעלה אותם באוב כדי להרוג אותם שוב."

יצירות של קוסו אלול, אביגדור לואיזאדא ויוסף זריצקי משנות ה-50 בחלל מוזיאון עין חרוד גיל אליהו

גל ויינשטיין, יליד 1970, מציג בתערוכה עבודה שקיבלה השראה מאקוורלים של זריצקי. הוא יצר נופ של עמק יזרעאל ממעוף הציפור, שעשוי מלבד ומצמר פלדה. "כשהייתי סטודנט בבצלאל לא זוכר שדיברנו בכלל על אופקים חדשים. היה פער בין השם האייקוני והדמויות המיתולוגיות, לבין חוסר הנוכחות בפועל. בשנים האחרונות התחלתי להסתכל על אקוורלים של זריצקי, שעניינו אותי בגלל העכירות של הצבעים. אני מנסה בעבודות שלי ליצור נוכחות של שקיפות דווקא דרך חומר פיזי, כמו לבד, צמר פלדה, חלודה". לדברי ויינשטיין, אין אפשרות לדבר היום על אמנות באותו אופן גורף כמו אופקים חדשים. "הם ניסו לייצר שיקוף או ביטוי מסוים של משהו במציאות הפיזית הישראלית. בתרבות העכשווית, קשה לגייס אמביציה לדבר כזה. היתה להם גם תפיסה התפתחותית של אמנות, שהזמן הוא ערך שמחדד, שיש התקדמות. היום אנחנו לא בדיוק יודעים אם התפתחנו או חזרנו אחורה. אני לא יכול להתחבר לאמירות קולקטיביות כמו שהיו להם. מצד שני, אני מסכים שאמנות היא קודם כל חוויה חושית. אני מעריך את הניסיון שלהם להתפתח משאלות שקשורות לעולם, אבל תוך הישארות בשפה של ציור - צבע, טונים, צורה, חוסר צורה. כיום הדיבור על אמנות דרך הנושאים האלה הולך ומתמעט".

יוני גולד, יליד 1971, מציג בתערוכה ציור גדול שמתכתב עם ציור של יוחנן סימון, המתאר גברים במקלחת משותפת בקיבוץ. אצל גולד הפכו הגברים לנערות. גולד חושב שדווקא היום האמנות הישראלית צריכה לנסות ולקבל יותר השראה מהמהלכים של אופקים חדשים. "הם אקטואליים בגלל שהיה במגוון שלהם עוצמה. זה לא האימפוטנטיות המסתגרת. הם קמים לאתגר. וזה המקום שצריך גם היום באמנות. יש כל כך הרבה דברים לעשות. לא צריך להגיד, 'אני מסתגר בתל אביב ומתאבד בתלייה על ארון הספרים'. בעולם של אז לאמנות הזאת היה המון כוח. אני לא מתגעגע לשם, אבל מרגיש שזה אתגר".